

PRZEDMOWA

Od kilkunastu już lat polszczyzna dawnych „kresów” cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem badaczy, a dotyczy to także polszczyzny na Litwie. Uzyskanie przez Litwę niepodległości w 1989 r. umożliwiło badanie współczesnej polszczyzny na niespotykaną dotąd skalę. Mamy już opis monograficzny gwary jednej wsi, poważne, w tym także monograficzne liczne studia nad regionem wileńskim, ejszyskim, jeziorosko-smołwieńskim i kowieńskim, wybory tekstów gwarowych.

W wielu pracach znajdujemy także obszerne omówienie słownictwa już to współczesnego, już to dawniejszego. Z większych zbiorów leksyki należy tu wymienić w szczególności monografię Zofii Kurzowej z 1993 r., w której słowniczek (zawierający zweryfikowane w drugiej połowie XX w. przez osoby starszego pokolenia mieszkające od 1945 r. w Polsce słownictwo dawne) liczy ok. 1500 wyrazów¹, słowniczek Leonarda Jaszczanina, opublikowany przez Janusza Riegera w latach 1996-1999, liczący ok. 500 wyrazów², monografię polszczyzny kowieńskiej Haliny Karaś ze słowniczkami i omówieniem słownictwa z ponad 700 wyrazami (z bogatymi ilustracjami kontekstowymi)³, monografię Bujwidz Barbary Dwilewicz z ponad 450 wyrazami⁴. Słowniki te w większości obejmują albo tereny Litwy historycznej, tj. Wielkiego Księstwa Litewskiego (mówiąc skrótowo Litwę i Białoruś) albo poszczególne wsi czy regiony Litwy. Elżbiecie Koniusz zawdzięczamy wybranie ze słownika gwarowego J. Karłowicza wyrazów zapisanych na Litwie⁵. Słownictwo prasy polskiej na Litwie radzieckiej przedstawiła w kilku opracowaniach Jolanta Mędelka⁶.

Brakowało bardziej obszernego słownika, uwzględniającego z jednej strony również nowsze zapożyczenia do polszczyzny, a z drugiej – obszar całej dzisiejszej Litwy. Nasz słownik, przynoszący ponad 4 500 wyrazów, nie pretenduje do wyczerpującego; łatwo stwierdzić brak w nim m.in. niektórych leksemów zawartych w wymienionych wyżej pracach. Pokazuje on jednak znaczną część ważnego słownictwa regionalnego, charakterystycznego dla gwar polskich na Litwie, pokazuje on także jego obecność (czasem brak) na różnych obszarach. Przynosi wyrazy powszechnie używane, niekiedy wychodzące z użycia, rzadziej nowsze (rosyjskie) i zupełnie nowe (litewskie). To starsze słownictwo (w tym liczne lituanizmy i białorusycyzmy) zawdzięczamy informatorom starszych pokoleń. Słownik przedstawia także współwystępowanie wyrazów „osobliwych”, w tym zapożyczonych, i wyrazów języka ogólnego. Mamy też nadzieję, że słownik nasz nie tylko zachęci innych do opracowywania słowniczków poszczególnych wsi, grup gwarowych, regionów ale także będzie w tych badaniach pomocny.

Zamysł niniejszego opracowania powstał w trakcie przygotowywania do druku wspomnianego wyżej słownika L. Jaszczanina. Okazało się bowiem, że słownik ten zawiera bardzo ciekawe słownictwo, w znacznej mierze nieznane wcześniejszym opracowaniom. W dodatku przeprowadzona przeze mnie jego weryfikacja wśród kilku osób średniego pokolenia, pochodzących z różnych miejscowości, pokazała, że większość wyrazów jest im znana, część na niektórych terenach nie jest znana, część jest znana w innych znaczeniach; osoby, weryfikujące te wyrazy wskazały ich odpowiedniki. Był to ważny sygnał o zróżnicowaniu słownictwa w gwarach polskich na Litwie i zachęta do sprawdzenia jakie wyrazy podane przez L. Jaszczanina występują dziś na całym terytorium dzisiejszej Litwy, a jakie tylko na jego części (i jakie wy-

razy je zastępują). Eksploatacja oparta na kwestionariuszu, opracowanym na podstawie słownika Jaszczanina, a uzupełniana w terenie w miarę potrzeb i możliwości, przerosła wszelkie nasze oczekiwania. Zamiast niewielkiego słowniczka porównawczego kilkunastu wsi powstał obszerny słownik, dokumentujący osobliwości leksykalne gwar polskich na Litwie, a więc archaizmy i dialektyzmy polskie, zapożyczenia litewskie i białoruskie związane z substratem i kontaktami z ludnością wsi okolicznych oraz rosyjskie, pojawiające się w okresie zaborów i okupacji sowieckiej. Słownik dokumentuje również funkcjonowanie poszczególnych grup archaizmów czy zapożyczeń i ich oboczne występowanie w zależności od funkcji pełnionych przez język polski na różnych obszarach. Pokazuje skalę zapożyczeń z różnych języków: litewskiego, białoruskiego, rosyjskiego.

Tak więc leksyka tu prezentowana ma znaczenie nie tylko dla badań polonistycznych, ale także lituanistycznych, białorutenistycznych, rusycystycznych, dla teorii kontaktu językowego i socjolingwistyki. Co więcej, nasza praca pokazuje w jakim kierunku powinny pójść dalsze badania.

Jest znakiem czasu, że zespół autorski reprezentuje różne ośrodki – uczelnie zarówno w Polsce (Uniwersytet Warszawski – J. Rieger), jak i na Litwie (Uniwersyt Wileński – K. Rutkowska, Wileński Uniwersytet Pedagogiczny – I. Masojć), a wśród osób wspomagających jest osoba z Białorusi studiująca w Warszawie (A. Stelmaczek-Bartnik) i pracownik Instytutu Języka Polskiego PAN (K. Czarnecka). Mapy wykonała Ewa Giedroyć-Rieger.

Prace nad słownikiem były w znacznej mierze finansowane przez grant KBN 1H01D 01513 „Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Zróżnicowanie słownictwa”.

Janusz Rieger

Przypisy

- ¹ Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.* Warszawa-Kraków 1993.
- ² J. Rieger, *Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś.* [W:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* pod red. J. Riegera. T. 1, Warszawa 1996, s. 79-109. Tenże, *Słownictwa „wileńskiego” ze zbioru Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy.* [W:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* pod red. J. Riegera. T. 2, Warszawa 1999, s. 57-76.
- ³ H. Karaś, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie.* Warszaw-Puńsk 2002.
- ⁴ B. Dwilewicz, *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie.* Warszawa 1997.
- ⁵ E. Koniusz, *Polszczyzna z historycznej Litwy w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza.* Kielce 2001.
- ⁶ J. Mędelska, *Język „Prawdy Wileńskiej”. Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny.* Bydgoszcz 1999. Taż, *Język polski prasy wileńskiej (1945-1979).* T. I-III. Bydgoszcz 1999-2001 [Słownictwo zostało przedstawione w t. II].